

УДК 262.3(477.86):281.5 (477)

о. Святослав КИЯК

*Івано-Франківський богословський університет
імені св. Івана Золотоустого,
кафедра релігієзнавства, теології і культурології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

Дарина МАРЦІНОВСЬКА

*Кафедра релігієзнавства, теології і культурології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ЄПАРХІЯ В УМОВАХ «КАТАКОМБНОЇ» ДІЯЛЬНОСТІ УГКЦ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ І ДУХОВНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглядаються церковно-історичні і суспільно-політичні особливості становлення і функціонування Івано-Франківської єпархії УГКЦ в умовах комуністичного підпілля 50–90-х років ХХ століття. Розкривається організаційний і духовно-суспільний контекст «катакомбної» діяльності УГКЦ на прикладі Галичини.

Ключові слова: *Івано-Франківська єпархія, «катакомбна» діяльність УГКЦ, християнське мучеництво, церковна ідентичність, хіротонії владик, висвячення священиків.*

Середина та друга половина ХХ століття стали для українського католицизму часом не лише особливих, найважчих випробувань його ідентичності за всю його історію, з яких Українська Греко-Католицька Церква вийшла очищена, інституційно зміцніла і духовно збагачена масовими героїчними свідченнями мучеників вірності католицьким еклезіологічно-догматичним засадам її ідентичності, але й часом подальшого розвитку цих засад та інституційно-еклезіологічного, духовно-обрядового й суспільного закріплення ідентичності українського католицизму. Окрім того, цей час також по-особливому виявив силу національного потенціалу українського католицизму, якої боялись найбільші тоталітарні режими ХХ ст. – комуністичний та нацистський, котрі, зі страху перед його впливом на свідомість християн та на все суспільство, всіляко переслідували його виразника – Українську Греко-Католицьку Церкву, намагаючись її не лише пригнобити, але й ліквідувати.

Заарештовуючи 11 квітня 1945 року владик УГКЦ, радянська влада сподівалась, що, «вдаривши пастиря», змусить «овець розбігтися» – тобто доб'ється ліквідації проводу Церкви та деморалізації її вірних. Однак цьому не судилося статись, оскільки заарештовані владика завбачливо, іще до своїх арештів, подбали про наступників-провідників духовної пастви. Так, третій із чотирьох екзархів і наступників-управителів Львівської архієпархії, номінованих митрополитом Й. Сліпим, архімандрит Климентій Шептицький виконував обов'язки архієпарха до арешту в червні 1947 року, а четвертий екзарх – віце-провінціал отців редemptористів Йосиф де Вохт – керував архієпархією до грудня 1948 року, коли був змушений виїхати

в Бельгію. Однак перед виїздом він передав свої обов'язки отцю-редемптористу Івану Зятику, котрий був заарештований в 1950 році, а його наступником до початку 50-х років (до арешту та заслання) був о. Микола Хмільовський.

У Станіславській єпархії владика Григорій Хомишин доручив управління генеральному вікарію отцю-василіянину Григорію Балагураку, якого разом з ігуменом редемптористів було заарештовано у 1945 році за організацію «нелегального єпископату» УГКЦ та за підтримання «нелегальних контактів з Ватиканом»¹, а також єпарх подбав про майбутній підпільний єпископат, висвятивши єпископів-помічників Симеона Лукача, Степана Вапровича та Івана Слезюка.

Саме завдяки таємним хіротоніям владик та висвяченням священиків церковна структура УГКЦ була збережена в час підпілля. Протягом 1945–1989 років було хіротонізовано 20 єпископів, з яких 5 були титулярними, тобто мали право перебрати єпископські повноваження в разі арешту чи смерті чинного ординарія та його помічника. Семеро із довоєнних єпископів відбули арешти в радянських тюрмах і таборах у 1940–1950-х роках, а п'ятеро з них були повторно заарештовані та засуджені наприкінці 50–70-х років². Однак, незважаючи на вкрай обмежені можливості служіння, єпископи ревно підтримували свою паству духовним словом і уділенням всіх приписаних літургійним каноном таїнств, у чому їм допомагали висвячені ними нові священики, котрі, незважаючи на постійну небезпеку арештів, з великою самопосвятою і жертовністю надавали духовну допомогу вірним. Загалом сам факт душпастирської діяльності єпископів та висвячених ними священиків не лише був свідченням твердості віри українських католиків, але й скріплював та надихав їх і свідчив про активне життя й збереження їх ідентичності навіть в умовах комуністичного терору та підпілля.

У 1955–1956 роках завдяки поверненню із заслання єпископів Івана Лятишевського (до Станіслава) та Миколи Чарнецького (до Львова), а також 243 із 334 репресованих у 1945–1950 роках українських католицьких священиків станом на 10 грудня 1956 року (згідно з даними урядових чинників) в Галичині проживало 426 священиків³. Завдяки їм розпочалось, незважаючи на пильний нагляд за ними органів держбезпеки, відродження організаційних форм підпільної Церкви та активізувалась духовна опіка над її вірними. Зокрема, владика Миколай Чарнецький у 1956 р. прийняв рішення про надання можливості для повернення до УГКЦ новонавернених православних священиків. Їм навіть дозволяли і далі служити греко-католицькій пастві у храмах, які офіційно вважали православними, а Станіславський владика І. Лятишевський навіть, з огляду на брак українських католицьких священиків, дозволив священикам, бажаючим повернутись на католицизм, не виходити із юрисдикції православного владика, приймаючи юрисдикцію цього греко-католицького ієрарха, задля

¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Календар «Благовіста». – 1998. – С. 93.

² Див.: Гуркіна С. Реакція вірних Української греко-католицької церкви на переслідування влади після другої світової війни // Історія релігій в Україні. – Львів: Логос, 2005. – Кн. 1. – С. 199.

³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4263. – Арк. 204-205.

збереження віри та подальшого існування Церкви в катакомбах⁴. З цією ж метою владики активізували підбір, підпільне навчання та висвячення нових священників.

Подальша розбудова структур усієї УГКЦ та Івано-Франківської єпархії зокрема в 60-х роках була пов'язана з ім'ям рукопокладеного митрополитом Йосифом Сліпим владики Василя Величковського. Так, згідно з даними КДБ УРСР, у листопаді 1963 року на території УРСР проживали і діяли 374 священники та 489 ченців і черниць⁵, які не приєднались до православ'я, незважаючи на посилення антицерковних репресій, котрі торкнулись навіть РПЦ. В результаті цих репресій 4 квітня 1964 року в Івано-Франківську був арештований єпископ Іван Слезюк та засуджений разом із владикою Симеоном Лукачем та ще декількома підпільними викладачами теології на 5 років за навчання нових кандидатів на священників, декотрих з яких також засудили за підпільне виготовлення літератури та ікон, а у Львові було викрито таємний католицький монастир у складі 10 монахинь – медсестер місцевої лікарні⁶.

Владика В. Величковський робив головну ставку в діяльності підпільної Церкви на підпільних греко-католицьких священників, оскільки всі православні священники перебували під контролем органів. Однак єпископ задля збереження віри у виняткових обставинах дозволяв католикам відвідувати православні храми, а також приділяв велику увагу православним священникам, які таємно перейшли чи бажали перейти до УГКЦ, зокрема пенсіонерам, якими заопікувався помічник владики отець Володимир Стернюк, котрий був наділений правом приймати їх до Церкви. Так, за даними КДБ, тільки у 1967 році у Львівській області діяло 12 священників-пенсіонерів РПЦ, які стали підпільними греко-католицькими священниками⁷.

У тому ж році владику В. Величковський, вперше за час підпілля УГКЦ, зміг через нелегальні канали передати до Ватикану дані про структуру діючої в підпіллі Церкви, представлені близько 150 єпархіальними священниками та 100 ієромонахами та монахами-василіянами, 62 монахами-студитами, 54 монахами-редемптористами, а також 240 монахинями, які перебували в 14 таємних домах-монастирях⁸. Окрім того, під юрисдикцією владики на той час перебували 50 священників, котрі повернулись до материнської Церкви, а також 40 нововисвячених священників та 20 студентів, які навчались у підпільній семінарії, де лекції читали владику В. Величковський, майбутні єпископи С. Дмитерко, П. Василик, Й. Гірняк, отці М. Косило, А. Масюк, Є. Пелех, отці-василіяни Д. Богун, Є. Тимчук, М. Грень, Ю. Янтух⁹.

⁴ Див.: Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – С. 159-161.

⁵ Див.: Там само. – С. 213.

⁶ Див.: Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Календар «Благовіста». – 1998. – С. 99.

⁷ Див.: Історія релігії в Україні: у 10-ти томах. – К.: Світ знань, 2001. – Т. 4: Католицизм. – С. 486.

⁸ Див. Турій О. Нескорена Церква // Собор Української Греко-Католицької Церкви. – «Нова євангелізація». Інформаційний бюлетень. – Львів: Секретаріат Собору УГКЦ, 1996. – С. 20.

⁹ Див.: Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Календар «Благовіста». – 1998. – С. 102; Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С. 245.

Цей звіт яскраво засвідчив велику увагу, яку владика В. Величковський приділяв поповненню монаших чинів та висвяченню молодих священиків, яким він прищеплював любов до католицьких і національних цінностей та яких ієрарх до свого арешту в січні 1969 року висвятив майже 80¹⁰. Серед цих священиків був і отець Андрій-Роман Кияк – випускник Львівської Богословської Академії 1944 року, майбутній перший після підпілля (у 80-х – 90-х роках) канцлер Івано-Франківської єпархії, висвячений владикою В. Величковським у 1964 році¹¹. Цього ж року 2 липня владика Василь Величковський, знаючи про пильний нагляд КДБ за ним, задля збереження неперервності лінії українських католицьких єпископів висвятив свого наступника – Володимира Стернюка – як титулярного єпископа Перемишльського. В той самий час Владика Величковський, згідно зі свідченнями Софрона Дмитерка ЧСВВ – Івано-Франківського єпарха в 1973–1996 роках, висвятив також і титулярних єпископів-помічників: отців Івана Чорняка, Никанора Дейнегу, Петра Козака та Йосифа Гірняка, які були наділені єпископськими повноваженнями, зокрема правом висвячення нових священиків¹².

Прибуття митрополита Йосифа Сліпого в 1963 році до Риму вселило надію вірних УГКЦ на кращі часи та внесло велике пожвавлення в діяльність підпільної Церкви. Глава нашої Церкви відразу включився в роботу II Ватиканського собору і навіть 11 жовтня 1963 року виступив на другій його сесії з промовою, яка стала сенсацією на соборі і часто переривалась оваціями соборових отців, оскільки в ній владика детально описав жертвенний подвиг катакомбної УГКЦ. Кардинал Й. Сліпий причинився також і до спроб радянського уряду нормалізувати стосунки з Ватиканом, що збільшувало надії українських католиків на легалізацію їхньої Церкви і навіть зініціювало в липні 1967 року запит владики В. Величковського до львівських обласних владних чинників про легалізацію УГКЦ, але єпископу було відмовлено в цьому. Певної надії на зміну статусу Церкви додала і «Празька весна» 1968 року та рішення чехословацького уряду про її легалізацію в Чехословаччині. Однак радянська влада черговий раз засвідчила свою «демократичну послідовність» – у відповідь на всі ці події, які спричинилися до зростання активності греко-католицького духовенства і вірних, влада у 1969 році засудила владика В. Величковського за «відродження уніатства в західних областях України»¹³ на 3 роки ув'язнення у виправній трудовій колонії суворого режиму, де було остаточно підірвано його здоров'я. Після відбуття терміну ув'язнення та примусової депортації в лютому 1972 року за кордон СРСР владика Василь Величковський через Рим виїздить до Канади, де незабаром – 30 червня 1972 року – помирає. Тому від 1972 року катакомбну УГКЦ очолює наступник владики В. Величковського – архієпископ Володимир Стернюк.

¹⁰ Див.: Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Календар «Благовіста». – 1998. – С. 103.

¹¹ Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С. 204.

¹² Див. Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком ЧСВВ від 26 листопада 1993 р. – Івано-Франківськ // АПЦ. – Ф.1. – Спр. 419. – С. 12.

¹³ Див.: Історія релігії в Україні: у 10-ти томах. – К.: Світ знань, 2001. – Т. 4: Католицизм. – С. 490.

Незважаючи на посилення на початку 70-х років репресій проти УГКЦ, справа структурного розвитку Церкви не занепала, а продовжувала розвиватись завдяки старанням владики В. Стернюка та активній діяльності цілої плеяди безстрашних підпільних священників. Серед них особливу жертовність і посвяту виявляли отці П. Василик, З. Кисилевський, М. Волосянко, М. Косило, П. Городецький та ряд інших, душпастирською опікою яких були охоплені греко-католики не лише на Івано-Франківщині, Львівщині, Тернопільщині, але й на Миколаївщині, у Ворошиловградській та Донецькій областях. Загалом, згідно з даними уповноваженого Ради у справах релігій, вже на 1972 рік налічувалось понад 800 священників і ченців УГКЦ проти 400 у другій половині 60-х років¹⁴. Вже на початок 1973 року органи державної влади засвідчували новий значний структурний зріст українського католицизму в порівнянні з минулими десятиліттями, хоча ця статистика подає лише дані щодо виявлених священників, монахів й монахинь, яких в дійсності, в умовах надзвичайно строгої конспірації, діяло значно більше: в Івано-Франківській області органами влади було виявлено 56 священників, 118 монахинь, у Тернопільській – 35 священників, 2 дяків, 76 монахів і монахинь, які проживали в 31 населеному пункті, у Львівській області – 145 душпастирів, майже половина яких проживала у Львові, та 200 монахів і монахинь¹⁵. Це свідчило про те, що, як справедливо стверджують дослідники нашої катакомбної Церкви, радянська влада прорахувалась у боротьбі з УГКЦ, уповаючи на часовий фактор – «союзника» в її ліквідації. Всупереч антирелігійній державній системі виховання в Україні на зміну старшому поколінню воєнного часу прийшли молоді покоління греко-католиків, котрі не лише сприймали український католицизм як правдиву національну батьківську віру, але й, будучи вихованими за інших часових обставин, позбавлених сталінського терору, сміливо ставали в обороні цієї віри, звертаючись до різних інстанцій, домагаючись захисту своїх конституційних прав як віруючих громадян і права на існування їхньої Церкви¹⁶.

Особливо помітною стала активізація життя УГКЦ після обрання в жовтні 1978 році нового папи-слов'янина, нині святого – Івана Павла II (1978–2005), який істотно активізував політику Ватикану на захист катакомбної Церкви. Зокрема, папа 19 березня 1979 року надіслав листа кардиналу Й. Сліпому з нагоди наближення 1000-ліття хрещення Русі-України, в якому підтвердив законність Берестейської унії 1596 року та засвідчив пошану страждаючій Українській Греко-Католицькій Церкві, її єпископату, духовенству та вірним – усім, хто терпить біди та несправедливості Христа ради й виявляє вірність Христові та Церкві, а також закликав владу в СРСР дозволити кожному віруючому сповідувати свою віру і бути активним учасником церковної спільноти. Цей лист папи

¹⁴ Див.: Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – С. 279.

¹⁵ Доповідна записка уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР К. Литвина про хід виконання постанови ЦК КП України від 6 лютого 1973 року «Про заходи по посиленню боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства на території Української РСР» // ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 872. – Арк. 75-78.

¹⁶ Див.: Wocsiurkiw B.-R. The Ukrainian Greek-Catholic Church and the Soviet State (1939–1950). Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996. – С. 139; Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – С. 332.

викликав бурхливі протести в РПЦ, однак не вплинув на ставлення понтифіка до українського католицизму, оскільки вже в 1980 році він доручив Верховному Архієпископу українських католиків – кардиналу Йосифу Сліпому – скликати в Римі синод українських єпископів, а владика Мирослава Івана Любачівського на підставі рішення даного синоду УГКЦ від 24 березня 1980 року призначив 27 березня 1980 року помічником Верховного архієпископа з правом наслідування.

Українська Греко-Католицька Церква наприкінці 70-х – 80-х років зазнала нової хвилі переслідувань, котрі, з огляду на смерть декількох ієрархів, зумовили її складне становище. Так, у 1979 році померли єпископи М. Мураній, Й. Федорик, у 1983 р. – єпископ О. Хіра, у першій половині 1980 року за нез'ясованих обставин були вбиті активні підпільні священники А. Гургула, І. Котик, Є. Васикевич, у березні 1981 року заарештовано священників В. Каваціва та Р. Єсипа, а органи КДБ стали застосовувати різноманітні провокаторські дії проти УГКЦ та змогли заслати в підпільну Церкву ряд дезінформаторів і провокаторів для її розколу як в Україні, так і в діаспорі та підриву довір'я до неї¹⁷.

Однак терор, залякування та шалена атеїстична й антикатолицька пропаганда не похитнули вірності українських католиків вірі батьків, натомість усе більше молоді йшло до підпільних семінарій та монастирів завдяки невтомній праці підпільних душпастирів та активній підтримці українців із діаспори, зокрема при допомозі української редакції Ватиканського радіо, яку в той час впродовж багатьох років очолював отець-доктор Софрон Мудрий ЧСВВ – майбутній єпарх Івано-Франківський (1997–2005 рр.). Ватиканське радіо регулярно впродовж десятків років транслювало на Україну Божественні Літургії та різноманітні відправи, а також проповіді, духовні науки та звернення проводу УГКЦ до підпільної Церкви, які віруючі слухали не лише регулярно, але й навіть колективно.

У цей час в Україні активізується праця над удосконаленням ієрархічної структури УГКЦ задля забезпечення подальшого розвитку Церкви. З цією метою митрополит В. Стернюк у лютому 1985 року висвятив на єпископа настоятеля отців-редемптористів Филимона Курчабу, навесні 1986 року – Юліана Вороновського та восени того ж року Михайла Сабригу. Їм було наказано не виявляти себе передчасно, тому ці владика приступили до своєї архіпастирської діяльності лише після виходу УГКЦ з підпілля у 1989 році¹⁸. На Закарпатті проблема поставлення діючих ієрархів на місце владика О. Хіри, який був висланий на постійне проживання в Казахстан, була розв'язана дещо раніше: владика О. Хіра в один зі своїх приїздів в Україну (24 серпня 1978 року) таємно висвятив на єпископа Івана Семедія, а 15 березня 1983 року – Йосифа Головача, який спеціально приїжджав для висвячення в Казахстан до владика О. Хіри; в 1987 році був висвячений для Закарпаття також владика Іван Маргітич. В Івано-Франківській єпархії УГКЦ владика Софрон Дмитерко після смерті свого

¹⁷ Див.: Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – С. 348.

¹⁸ Див.: Інтерв'ю з владикою Михайлом Сабригою, ЧНІ від 30 березня 1994 р. – Тернопіль // АПЦ. – Ф. 1. – Спр. 321. – С. 32, 47.

помічника – владики Якова Тимчука (20 грудня 1988 року) хіротонізував єпископа Іриней Білика 15 серпня 1989 року.

1987 рік став історичним роком для всього українського католицизму з огляду на те, що починаючи від цього року в умовах перебудови катакомбна церква все більш гучно та відкрито починає засвідчувати своє активне життя в Україні: в червні 1987 року «Ініціативна група для захисту прав віруючих та Церкви» на чолі з Йосифом Терелею звернулася до Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова з вимогою повернення давніх прав українців-католиків та визнання їх віри, а 4 серпня 87 активних членів УГКЦ, серед яких були єпископи, священники та миряни, звернулись до папи Івана Павла II із офіційною заявою в зв'язку із наближенням тисячоліття Хрещення України та з огляду на недоцільність подальшої діяльності Церкви в підпіллі, прохаючи понтифіка про сприяння всіма можливими засобами в справжній легалізації УГКЦ в СРСР. Завдяки цій заяві всьому світу стали відомі імена восьми єпископів та понад 200 священників підпільної Церкви¹⁹.

Святкування 1000-літнього ювілею хрещення в Україні в 1988 році виявили силу і живучість нашої Церкви, тисячі заяв представників якої свідчили як про рішучість вірних покинути довголітнє катакомбне існування, так і про те, що українські католики позбуваються страху перед комуністичною владою. Вони засвідчили це велелюдною участю в ювілейних літургійних урочистостях у відомих українських католицьких відпустових центрах: Зарваниці, Гошеві, Грушеві, де десятки тисяч вірних УГКЦ маніфестували реальний вихід Церкви з підпілля після декларацій 1987 року. Підтвердженням цього стала також зустріч в Москві 10 червня 1988 року представників єпископату та духовенства УГКЦ з представниками Святого Престолу на чолі з Державним Секретарем Апостольської Столиці кардиналом Августином Казаролі, на якій було обговорено справу легалізації Церкви.

Проблему страждань Української Греко-Католицької Церкви у підпіллі не оминув і папа Іван Павло II. 10 липня 1988 року в слові на урочистій Літургії на честь тисячоліття Хрещення в базиліці Св. Петра в Римі він високо оцінив вірність УГКЦ католицькій ідентичності, випробуваній, як підкреслив понтифік, «століттями великого протистояння», за що вона заслуговує «бути шанована в своїй особливій формі»²⁰.

Ці події стимулювали активність українських католиків у регіонах України, яку не могли вже приховувати владні чинники, незважаючи на свідоме замовчування фактів та «прикрашення» звітів, що надходили з областей до Києва та Москви. Так, на Закарпатті партійні органи станом на 1 липня 1988 року зафіксували перебування 50 священників УГКЦ, 20 ченців та черниць, навколо яких гуртували 15-20 тис. вірних, а в Івано-Франківській області на 1 серпня 1988 року, як інформував тодішній перший секретар обкому партії І. Посторонко, було «уражено уніатством»

¹⁹ Див.: Husar L. Situation und Ausbau der griechisch-katholischen Kirche in der Westukraine // Auf neue Art Kirche sein: Wirklichkeit – Herausforderungen – Wandlungen. – München: Bernward bei Don Bosco, 1999. – S. 458-459.

²⁰ Цит за: Баб'як А. Нові українські мученики XX ст. – Рим, 2002. – С. 85.

35 населених пунктів, в яких проживало близько 85 тис. жителів, 15 тис. з яких «фанатично налаштовані». До протидії «уніатам» влада не лише активно залучала православне духовенство, яке по селах Західної України навіть закликало своїх вірних до антикатолицьких акцій, але й зареєструвала в цілому ряді населених пунктів Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської областей, де найактивніше діяли «уніатські екстремісти», 293 громади РПЦ²¹, а загалом у 1988 році в Західній Україні діяла половина від 4418 громад РПЦ в Україні, що становило понад 27% від їх загальної кількості в Церкві (6747)²². Тому і не дивно, що атеїстична влада та РПЦ спільними зусиллями організували у вересні 1988 року показове дійство: вперше від 1946 року влада, відразу після святкування українськими католиками тисячоліття Хрещення під стінами закритого василіянського Гошівського монастиря, передала цю обитель РПЦ, що ще більше спонукало вірних УГКЦ до активних дій.

25 жовтня 1988 року відбулась в історії УГКЦ «воістину історична подія», як її іменує відомий дослідник «нескореної Церкви» Володимир Сергійчук, наголошуючи на тому, що в цей день фактично відбулось визнання цієї Церкви: делегація греко-католиків була прийнята в Москві уповноваженим у справах релігій при Раді Міністрів СРСР К. Харчевим. Під час зустрічі з ним п'ять єпископів та вісім священників впродовж трьох годин інформували урядовців про стан УГКЦ в Україні та обговорювали можливість її легалізації. Делегація вручила меморандум, у якому наголосила, що так званий Львівський собор 1946 року не має для українських греко-католиків жодного релігійного, правного та морального зобов'язуючого значення, а в книзі відвідувачів державної установи єпископи та священники поставили підписи, вказавши свої посади. Цим меморандумом і записами в книзі делегація спростувала, як підкреслює В. Сергійчук, постійні та тривалі твердження радянської влади та її ЗМІ, що український католицизм та його прихильники, до яких, мовляв, належать лише декілька німечних людей похилого віку, – фантазія Ватикану та ЦРУ²³.

Ще одним підтвердженням визнання існування УГКЦ стала зустріч в Москві радянських та американських парламентаріїв 17 листопада 1988 року, на якій делегація Церкви, очолювана владикою Павлом Василюком, аргументовано обороняла свої права, а сенатори пообіцяли підтримку справи легалізації УГКЦ.

22 січня 1989 року вірні УГКЦ вперше після 1944 року – історичного похорону митрополита Андрея Шептицького – масово маніфестували у Львові свою католицько-помісну та національну ідентичність, зібравшись велелюдною громадою (за деякими даними, в кількості близько 150 тис.

²¹ Див.: Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – С. 475-476, 479.

²² Див.: Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С. 265.

²³ Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – С. 245.

осіб²⁴) у дворі та на площі довкруги собору Св. Юра на молебень для вшанування сімдесятої річниці від дня злуки ЗУНР та УНР.

16 травня 1989 року відбулась ще одна історична подія на шляху легалізації УГКЦ: до Москви прибула делегація Церкви у складі єпископів Филимона Курчаби, Софрона Дмитерка, Павла Василика та священників – Григорія Сімкайла, Володимира Війтишина й Ігоря Возняка, які привезли Голові Президії Верховної Ради СРСР Михайлу Горбачову звернення у справі легалізації Церкви, однак їх не побажали прийняти ні Голова, ні його заступник А. Лук'янов, а тому делегати були змушені вдатися до голодування на знак протесту. І лише на третій день голодування їх прийняв інший заступник М. Горбачова – Ю. Христораднов, який пообіцяв, що питання легалізації УГКЦ буде розглянуто відповідною комісією Верховної Ради СРСР. Однак після цього радянський бюрократичний апарат не лише не виконував обіцянок, а й навіть посилив переслідування священників, активістів та вірних, застосовуючи до них репресії та арешти, на які українські католики продовжували відповідати активними душпастирськими діями, численними зверненнями та заявами до закордонної преси, в яких викривали радянську «демократизацію» та «перестройку», а також масовими акціями протесту проти відмови держави визнати УГКЦ. Так, 17 вересня 1989 року у Львові відбулась величезна маніфестація під гаслами легалізації Церкви, в якій, за підрахунками органів міліції, взяло участь близько 250 тис. вірних²⁵ і яка пройшла хресною ходою від центру міста до собору Св. Юра. Масові маніфестації відбулись у той період також в містах Івано-Франківську та Тернополі.

Водночас провід УГКЦ в діаспорі невпинно продовжував пошук шляхів допомоги в легалізації катакомбної Церкви в Україні. Зокрема, вирішенню цієї проблеми був присвячений черговий, останній за межами України, синод УГКЦ, який відбувся в Римі з 24 вересня по 8 жовтня 1989 року і при відкритті якого кардинал М. І. Любачівський у своєму слові підкреслив живу і дієву єдність вірних Церкви в Україні з її членами в діаспорі, а також висловив упевненість у тому, що в скорому часі церковні ієрархи зможуть вільно відправляти богослужіння для українських католиків, які зберігали свою вірність Христовій церкві впродовж майже 50 років переслідувань та поневірянь. Синод висловив вимоги перед радянським режимом щодо задоволення конституційних прав українських католиків сповідувати свою прадідівську віру та жити і молитись у мирі й християнській любові з усіма християнськими церквами і спільнотами в душі ідей екуменізму II Ватиканського собору²⁶.

Глибоку стурбованість долею Української католицької церкви висловив і папа Іван Павло II, виступаючи на синоді 5 жовтня 1989 року з промовою, головною темою якої були процеси демократизації в СРСР та легалізації УГКЦ. У промові понтифік широко висвітлив поневіряння нашої Церкви, відзначивши, що в даний час скарги українських католиків

²⁴ Див.: Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років XX століття до наших днів. – Полтава, 2002. – С. 483.

²⁵ Див.: Там само. – С. 489. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С. 266.

²⁶ Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – С. 220-221.

на їх переслідування «із усе більшою силою і швидкістю ...доходять до Риму», благаючи допомоги для Церкви, «яка змушена була піти в катакомби, зазнала визнання мучеництва своїх єпископів і своїх священників, а також депортації, арешти, закриття своїх церков і своїх монастирів»²⁷. Цими словами папа висловив надзвичайно ясну характеристику і високе поцінування мучеництва УГКЦ, закликавши радянський уряд виходячи з поваги до міжнародних угод забезпечити для цієї Церкви вільне відвідування культових місць, право організувати власну ієрархічну структуру та можливість зберігати вільний контакт із вірними і їх спільнотами як всередині СРСР, так і за його межами. Саме ці ініціативи папи стали основоположними в його переговорах з керівником СРСР – Михайлом Горбачовим під час їх історичної зустрічі у Ватикані 1 грудня 1989 року. На цих переговорах папа, а також кардинали А. Содано та А. Казаролі, особливо підкреслювали дві найважливіші риси ідентичності УГКЦ, закликаючи поважати їх і радянську та православну сторони: помісно-національні традиції нашої Церкви та її непохитну багатовікову вірність Апостольській Столиці, за яку вона відбуває свою Голгофу, перенесену мільйонами вірних, які теж страждали через своє рішення жити в єдності з катедрою Петра. При цьому папа і кардинали засвідчили перед присутніми на переговорах, що Святий Престол буде завжди вірний українській католицькій спільноті, яка була йому вірна впродовж століть²⁸.

У кінці жовтня 1989 року, безпосередньо після синоду УГКЦ, рішення якого та підтримка їх Ватиканом отримали в Західній Україні широкий позитивний резонанс, вірні разом зі священниками багатьох галицьких православних громад, котрі до 1946 року, чи навіть іще пізніше, були греко-католицькими громадами, почали масово висловлювати своє незадоволення підпорядкованістю Московській патріархії та заявляти про повернення до рідної віри – українського католицизму. Остаточним катализатором у цьому процесі стало повернення 28 жовтня 1989 року 8 тисяч парафіян Преображенської церкви у Львові на чолі зі своїм парохом Ярославом Чухнієм у лоно УГКЦ. Вони закликали всіх християн Галичини, насильно приєднаних до РПЦ, повернутися до рідної історичної Церкви дідів і прадідів²⁹. Після цього процес спонтанного, ініційованого самими парафіянами повернення парафій, експропрійованих радянською владою та московським православ'ям, до українського католицизму став незворотним і в підсумку з 1989 по 1991 рік від Московського патріархату до історичної матірної Української Греко-Католицької Церкви відійшло 90% парафій, переданих патріархату комуністичним режимом у 1946–1989 роках³⁰. РПЦ не змогла з чим змиритися, регулярно апелюючи до Ватикану зі скаргами на греко-католиків, котрі «насильно відібрали» в патріархату «исконно православные приходы», не бажаючи визнати очевидну закономірність:

²⁷ Цит за : Баб'як А. Нові українські мученики ХХ ст. – Рим, 2002. – С. 85.

²⁸ Див.: Там само. – С. 88.

²⁹ Див.: Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – С. 248.

³⁰ Див.: Husar L. Situation und Ausbau der griechisch-katholischen Kirche in der Westukraine // Auf neue Art Kirche sein: Wirklichkeit – Herausforderungen – Wandlungen. – München: Bernward bei Don Bosco, 1999. – S. 460.

ці повернення галичан до прадідівської віри яскраво засвідчили їх вірність історичній католицькій церковній ідентичності, на чому якраз і наголошував папа Іван Павло II на переговорах з М. Горбачовим.

Безпосередньо напередодні переговорів радянська влада вдалася до дипломатичного трюку: 21 листопада 1989 року було оприлюднено заяву Ради у справах релігії при Раді Міністрів УРСР, згідно з якою було дозволено реєструвати греко-католицькі громади, однак «питання про утворення греко-католицької церкви східного обряду як самостійної церковної організації» відкладалось до переговорів РПЦ з Ватиканом³¹.

Після цих переговорів 2 грудня 1989 року Глава УГКЦ кардинал Мирослав Іван Любачівський у зв'язку із дозволом уряду УРСР реєструвати громади УГКЦ виступив із спеціальною заявою, привітавши в ній всіх вірних з історичною перемогою сили віри в Христа над силами диявола та подякувавши Богові за цей великий дар, отриманий завдяки молитвам впродовж сорока трьох років і жертвам мучеників та ісповідників Церкви, а також «Його Святості Папі Івану Павлу II за його непохитну підтримку нашої Церкви. ...Ми почнемо тепер працю над оновленням нашої Церкви в Україні. ...Наші страждання наближаються до кінця, і, стоячи на світанку другого тисячоліття нашого християнства, відновимо спільно нашу віру», – завершив свою заяву кардинал³².

23 січня 1990 року митрополит Володимир Стернюк скликав у Преображенському храмі у Львові собор підпільної частини УГКЦ за участю шести єпископів та 150 священників, на якому було офіційно проголошено легалізацію катакомбної Церкви, визнано неканонічність Львівського псевдособору 1946 року, висловлено вимоги реабілітувати репресованих греко-католицьких священників, повернути Церкві її історичні храми та визнати її структурну організацію³³. Собор, його рішення та проголошена ним легалізація УГКЦ зніщували лавиноподібний процес масового переходу віруючих із православ'я і відродження греко-католицьких громад, яких до кінця року вже було зареєстровано 1677. Церкві було передано історичні катедри: 4 лютого 1990 року – Івано-Франківський катедральний храм Воскресіння Христового, 19 серпня – собор Св. Юра у Львові, а 6 жовтня 1990 року у Успенський собор Чернівцях³⁴.

З 5 по 15 березня 1990 року тривали засідання чотиристоронньої комісії у складі представників Апостольської Столиці, єпископів РПЦ, Українських Православної та Греко-Католицької церков, які обговорювали питання повернення церковних будівель та проблемні міжконфесійні питання. Однак переговори комісії були перервані з вини РПЦ, котра не бажала визнати незаконність Львівського псевдособору 1946 року. Тому митрополит В. Стернюк покинув засідання, залишаючись на засадах, що потреби православних віруючих можуть бути пошановані лише після повернення всього майна УГКЦ, відібраного радянською владою, особливо

³¹ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2659. – Арк. 41.

³² Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – С. 459.

³³ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2659. – Арк. 41.

³⁴ Див.: Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – С. 267.

собору Св. Юра у Львові, і подальші переговори повинні вестись між державними чинниками і українською католицькою ієрархією³⁵.

25-26 червня 1990 року папа Іван Павло II скликав у Римі передостанній синод УКЦ, на який уперше запросив, окрім єпископів із діаспори, і весь єпископат колишньої катакомбної Церкви. На синоді було розглянуто питання подальшої розбудови Церкви. Зокрема, синод розглянув два життєво важливі питання: стан УГКЦ вчора і сьогодні та канонічне становище єпископського синоду Церкви в Україні і діаспорі; визнання папою підпільних архієрейських хіротоній та залишення ним цих єпископів на актуальних кафедрах³⁶.

Незважаючи на протидію влади та РПЦ, розбудова УГКЦ активно продовжувалась, а історична справедливість щодо повернення Церкві храмів, монастирів та інших церковних споруд відновлювалась стараннями не лише церковної ієрархії та духовенства, а й самих українських католиків. Вони на місцях ініціювали і довершували процес повернення церковного майна, і на початок 1991 року кількість греко-католицьких громад досягла у Львівській області – 907, Івано-Франківській – 375, Тернопільській – 392, Закарпатській – 127, а РПЦ контролювала лише близько 600 громад³⁷.

З 3 по 10 лютого 1991 року в Римі, востаннє поза Україною, зібрався синод УКЦ за участю всієї її ієрархії, на якому було обговорено стан Церкви в Україні та прийнято історичне рішення для подальшої її долі – вирішено питання остаточного повернення в Україну Глави УГКЦ – Верховного архієпископа, митрополита Мирослава Івана кардинала Любачівського. Також на синоді було розглянуто цілий ряд питань, важливих для подальшої розбудови Церкви: призначено єпископську комісію для вивчення проблеми та представлення на наступний синод проекту створення нових єпархій Церкви в Україні, створено комісію для підготовки майбутнього Євхаристійного Конгресу у Львові, схвалено тимчасовий бюджет Церкви та розв'язано ряд нагальних питань церковного життя³⁸.

30 березня 1991 року відбулась історична подія в житті українських католиків та їх Церкви: Глава УГКЦ – Верховний архієпископ і митрополит Мирослав Іван кардинал Любачівський повернувся до Львова – історичного осідку українських католицьких Верховних архієпископів. З цієї нагоди папа Іван Павло II у спеціальному посланні привітав кардинала М. І. Любачівського із поверненням, яке завершило цілу епоху в історії Церкви, «позначену геройським свідченням віри і твердої вірності до Петрової Скали тисяч і тисяч віруючих, які – разом зі своїми пастирями – прийняли хрест, що привів до воскресіння церкви в Україні»³⁹. Це повернення глави УГКЦ до Львова остаточно засвідчило відновлення церковно-інституційного життя українського католицизму, що було б

³⁵ Див: Dazko I., Tomashek M. Die ukrainisch-katholische Kirche heute // Begegnung vor Ort. Katholische Kirche in Osteuropa – Verfolgung, Freiheit und Wiedergeburt. – Königstein: Kirche in Not – Ostpriesterhilfe, 1990. – S. 53-68.

³⁶ Див.: Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989–1997 років. – Львів: Благовісник, 1998. – С. 6-10.

³⁷ Див.: Головащенко С. Історія християнства. – К.: Либідь, 1999. – С. 284.

³⁸ Див.: Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989–1997 років. – Львів: Благовісник, 1998. – С. 11-14.

³⁹ Див.: За вільну Україну. – 1991. – Червень. – Спецвипуск. – С. 1.

неможливе, як переконливо аргументує Петро Яроцький – відомий дослідник католицизму, без його глибоко національного коріння й характеру, підтвердженого активною діяльністю УГКЦ як в умовах жорстокого комуністичного переслідування українських католиків в Україні впродовж більше ніж сорока років, так і в умовах поневіряння українства на еміграції⁴⁰.

Загалом у час підпільної діяльності УГКЦ в 40-х – 80-х роках ХХ ст., час найважчий, з огляду на переслідування і руйнацію Церкви, але разом із тим один із найяскравіших періодів її історії, ця інституція все ж зуміла зберегти свою структуру не тільки на еміграції, а й в Україні. Вона виховала два покоління патріотично налаштованого духовенства, котре в умовах підпілля забезпечило збереження та розвиток духовної ідентичності українського католицизму. Завдяки цьому УГКЦ не лише стала найбільшою підпільною релігійною спільнотою у світі, але й була єдиною в колишньому СРСР церковною інституцією, не підконтрольною радянській владі, а також набула не лише регіонального, а й світового поширення завдяки старанням церковної ієрархії, духовенства та вірних УГКЦ.

Список використаних джерел:

1. Баб'як А. Нові українські мученики ХХ ст. – Рим, 2002. – 199 с. – С. 85.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Календар «Благовіста». – 1998. – С. 92-118.
3. Головащенко С. Історія християнства. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
4. Гуркіна С. Реакція вірних Української греко-католицької церкви на переслідування влади після другої світової війни // Історія релігій в Україні. – Львів: Логос, 2005. – Кн. 1. – С. 197-202.
5. Доповідна записка уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по УРСР К. Литвина про хід виконання постанови ЦК КП України від 6 лютого 1973 року «Про заходи по посиленню боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства на території Української РСР» // ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 872. – Арк. 75-78.
6. За вільну Україну. – 1991. – Червень. – Спецвипуск. – С. 1.
7. Інтерв'ю з владикою Михайлом Сабригою, ЧНІ від 30 березня 1994 р. – Тернопіль // АПЦ. – Ф. 1. – Спр. 321. – С. 32, 47.
8. Інтерв'ю з владикою Софроном Дмитерком ЧСВВ від 26 листопада 1993 р. – Івано-Франківськ // АПЦ. – Ф. 1. – Спр. 419. – С. 12.
9. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах. – К.: Світ знань, 2001. – Т. 4: Католицизм. – 598 с.
10. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 632 с.
11. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
12. Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – 615 с.

⁴⁰ Див.: Яроцький П. Католицизм на українських землях // Історія релігій в Україні. – Київ – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. 10: Релігія і церква років незалежності України. – С. 169-170.

13. Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989–1997 років. – Львів: Благовісник, 1998. – 79 с.
14. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – 493 с.
15. Турій О. Нескорена Церква // Собор Української Греко-Католицької Церкви. – «Нова євангелізація». Інформаційний бюлетень. – Львів: Секретаріат Собору УГКЦ, 1996. – С. 13-20.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4263. – Арк. 204-205.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 2659. – Арк. 41.
18. Яроцький П. Католицизм на українських землях // Історія релігій в Україні. – Київ – Дрогобич: Коло, 2003. – Т. 10: Релігія і церква років незалежності України. – С. 165-187.
19. Wosciurkiw B.-R. The Ukrainian Greek-Catholic Church and the Soviet State (1939–1950). Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996. – 205 p.
20. Dazko I., Tomashek M. Die ukrainisch-katholische Kirche heute // Begegnung vor Ort. Katholische Kirche in Osteuropa – Verfolgung, Freiheit und Wiedergeburt. – Königstein: Kirche in Not – Ostpriesterhilfe, 1990. – S. 53-68.
21. Husar L. Situation und Ausbau der griechisch-katholischen Kirche in der Westukraine // Auf neue Art Kirche sein: Wirklichkeit – Herausforderungen – Wandlungen. – München: Bernward bei Don Bosco, 1999. – S. 457-466.

Sviatoslav KYIAK
Daryna MARCINOVSKA

**IVANO-FRANKIVSK EPARCHY IN
«CATACOMB» ACTIVITIES UGCC:
ORGANIZATIONAL AND SPIRITUAL-POLITICAL CONTEXT**

The article deals with church-historical and socio-political peculiarities of formation and functioning of the Ivano-Frankivsk eparchy of the UGCC in the conditions of the communist underground 50-90 years of the twentieth century. Disclosed organizational, spiritual and social context «catacomb» activities UGCC of the example of Galicia.

Keywords: *Ivano-Frankivsk eparchy, «catacomb» activities UGCC Christian martyrdom, church identity, consecration of bishops, ordination of priests.*